

Zbigniew Mitura

Zmiany w liczbie i strukturze pracujących w województwach makroregionu środkowowschodniego w pierwszych latach transformacji ustroju gospodarczego w Polsce

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia 31,
79-109

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zakład Nauk o Pracy
Wydziału Ekonomicznego UMCS

ZBIGNIEW MITURA

*Zmiany w liczbie i strukturze pracujących w województwach
makroregionu środkowowschodniego w pierwszych latach
transformacji ustroju gospodarczego w Polsce*

Changes in the Number and Structure of the Employed in the Districts of the
Central-Eastern Macro-Region in the First Years of the Transformation
of the Economic System in Poland

W procesie transformacji ustroju gospodarczego dokonały się w Polsce dość istotne zmiany w strukturze gospodarki narodowej. Znalazły one odzwierciedlenie w liczbie i strukturze pracujących. Analiza tych zmian jest źródłem ważnych informacji dla ustalenia tempa i kierunku zachodzących w gospodarce przeobrażeń strukturalnych. Skłoniło to autora do podjęcia tego tematu.

Proces transformacji ustroju gospodarczego nie przebiega równomiernie na obszarze całego kraju. Poszczególne regiony kraju różnią się dość istotnie tempem i kierunkiem przeobrażeń w strukturze gospodarczej, a co za tym idzie w strukturze pracujących. Wynika to z różnorodnych uwarunkowań przestrzennego rozwoju gospodarki polskiej. Istotny wpływ na te procesy mają niewątpliwie takie czynniki, jak osiągnięty poziom rozwoju społeczno-gospodarczego danego obszaru, stopień nowoczesności gospodarki, jej charakter i struktura, zasoby surowcowe, kapitałowe i ludzkie, położenie geograficzne, tradycje historyczne itp. Badanie tych procesów w ujęciu regionalnym dostarcza zatem cennych informacji na temat regionalnych uwarunkowań dokonujących się

w gospodarce przeobrażeń.¹ Stało się to impulsem do podjęcia próby dokonania analizy porównawczej zmian w liczbie i strukturze pracujących w czterech województwach zaliczanych do makroregionu śródkowowschodniego, tj. białsko-podlaskiego, chełmskiego, lubelskiego i zamojskiego. Proces zmian w strukturze pracujących tych województw ukazany jest na tle analogicznych zmian zachodzących w gospodarce krajowej. Ma to jedynie ułatwić pełniejszą ocenę badanych zjawisk. W analizie uwzględniono jedynie najważniejsze kryteria podziału służące do badania zmian strukturalnych, a mianowicie: podstawowe działy gospodarki narodowej, sferę produkcji materialnej oraz – wg klasyfikacji GUS – poza produkcją materialną, sektory ekonomiczne, sektory własnościowe.

Badane województwa łączy obecnie nie tyle formalne włączenie ich w drugiej połowie lat 70. do makroregionu śródkowowschodniego, powołanego dla celów planistycznych², co utrwalone w przeszłości więzi gospodarcze wynikające z przynależności tego obszaru do byłego województwa lubelskiego w kształcie administracyjnym sprzed reformy administracji terenowej przeprowadzonej w 1975 roku. Obowiązujący bardzo długo, bo przez cały okres międzywojenny i powojenny do 1975 roku podział administracyjny kraju był czynnikiem dość silnie integrującym obszar tych czterech województw.³

Analizą objęto wszystkie osoby pracujące w gospodarce narodowej, a zatem nie tylko zatrudnione na podstawie stosunku pracy, zaliczone do tej grupy według kryteriów przyjętych w statystyce GUS.⁴ Spowodowało to pewne ograniczenia źródłowe i czasowe. Dla celów tak prowadzonej analizy porównawczej źródłem mogły być bowiem tylko dane statystyczne publikowane w rocznikach statystycznych GUS. Jednakże dane dotyczące ludności pracującej z podziałem uwzględniającym przytoczone kryteria publikowane w rocznikach GUS są niepełne. Niektóre fragmenty analizy obejmują więc lata 1989–1993, niektóre tylko lata 1991–1993. Dla wzbogacenia analizy o lata wcześniejsze w opracowaniu wykorzystano także dane dotyczące ludności czynnej zawodowo w 1988 roku jako dane najbardziej zbliżone do pojęcia ludności pracującej. Do

¹ Por. Z. Kaźmierczak, *Przemiany w strukturze zatrudnienia w rejonach uprzemysławianych*, PWN, Warszawa 1982, s. 27 i n.; J. Meller, *Regionalne gospodarowanie zasobami pracy*, PWE, Warszawa 1981, s. 7 i n., 55 i n.

² Por. *Makroregion Śródkowo-Wschodni. Cele i zadania*, opracowanie zbiorowe, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1979, s. 9 i n. 29 i n.

³ Meller, *op. cit.* s. 55; T. Szumlicz, *Przestrzenne aspekty zatrudnienia*, KiW, Warszawa 1987, s. 42.

⁴ Definicję użytych w pracy pojęć wyjaśnia *Rocznik Statystyczny Województw*, GUS, Warszawa 1990, s. XXII; zob. też M. Olędzki, *Polityka zatrudnienia*, wyd. 2, PWE, Warszawa 1978, s. 22.

ludności czynnej zawodowo GUS zalicza także osoby chwilowo nie pracujące z różnych przyczyn do 3 miesięcy. Ponieważ bezrobocie w obecnym jego kształcie, jako oficjalnie rejestrowane, w 1988 roku nie występowało, różnica między liczbą osób czynnych zawodowo a liczbą osób pracujących jest niewielka i wynosi około 4%. Ograniczenie analizy do pierwszych lat transformacji ustrojowej jest uzasadnione, bowiem w okresie tym odnotowujemy największe nasilenie zmian w liczbie i strukturze pracujących.

Mimo zasygnalizowanych wcześniej procesów integracyjnych, badany obszar cechują nadal dość duże różnice w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych województw, co znajduje odzwierciedlenie w strukturze pracujących.⁵ Najbardziej uprzemysłowione województwo lubelskie zbliżone jest pod względem poziomu rozwoju gospodarki i infrastruktury społeczno-ekonomicznej do średniego standardu krajowego. Trzy pozostałe województwa cechuje znaczny niedorozwój gospodarczy, w związku z czym określane są często pojęciem tzw. „ściany wschodniej”. Poziom społeczno-gospodarczego rozwoju badanych województw ilustruje tab. 1, która ukazuje jednocześnie ich aktualne miejsce w gospodarce kraju. Na podstawie przytoczonych danych wyłania się następujący obraz gospodarki poszczególnych województw.

Województwo białkopodlaskie usytuowane w kraju ze względu na obszar na 32, a liczbę ludności na 48 pozycji, pod względem liczby pracujących zajmuje 48 miejsce, nakładów inwestycyjnych – 45, produkcji sprzedanej przemysłu – 49, produkcji globalnej rolniczej – 5. Ma natomiast najniższy stopień zużycia środków trwałych (pierwsze miejsce w kraju).

Województwo chełmskie usytuowane ze względu na zajmowaną powierzchnię i liczbę ludności na 45 pozycji w kraju, pod względem liczby pracujących zajmuje 49 miejsce, nakładów inwestycyjnych – 47, stopnia zużycia środków trwałych – 21, produkcji sprzedanej przemysłu – 43, produkcji globalnej rolniczej – 8.

Województwo lubelskie usytuowane w kraju ze względu na zajmowaną powierzchnię na 18, a liczbę ludności na 11 pozycji, pod względem liczby pracujących zajmuje 8 miejsce, nakładów inwestycyjnych – 11, stopnia zużycia środków trwałych – 23, produkcji sprzedanej przemysłu – 26, produkcji globalnej rolniczej – 25.

⁵ Szerzej na ten temat: Z. Mitura, *Przeobrażenia w strukturze społeczno-gospodarczej regionu lubelskiego*, [w:] *Z problematyki przeobrażeń społeczno-gospodarczych w Lubelskiem*, Wyd. UMCS, Lublin 1992, s. 22 i n.

Wreszcie województwo zamojskie usytuowane w kraju ze względu na zajmowaną powierzchnię na 17, a liczbę ludności na 34 pozycji, pod względem liczby pracujących zajmuje 28 miejsce, nakładów inwestycyjnych – 40, stopnia zużycia środków trwałych – 17, produkcji sprzedanej przemysłu – 48, produkcji globalnej rolniczej – 2.

Tab. 1. Ogólna charakterystyka gospodarki makroregionu środkowowschodniego w 1993 r.
(w procentach)

General characterisation of the economy of the central-eastern macro-region in 1993 (in percent)

Wyszczególnienie	Polska	Województwa			
		białsko- podlaskie	chełmskie	lubelskie	zamojskie
Powierzchnia	100,0	1,7	1,2	2,2	2,2
Lokata	x	32	45	18	17
Ludność	100,0	0,8	0,6	2,7	1,3
Lokata	x	48	49	11	34
Ludność w miastach w % ogółu ludności	61,8	37,0	43,4	59,4	30,3
Pracujący w gospodarce narodowej	100,0	0,8	0,7	2,9	1,4
Lokata	x	48	49	8	28
Nakłady inwestycyjne w latach 1990–1993	100,0	0,7	0,6	2,6	0,8
Lokata	x	45	47	11	40
Wartość brutto środków trwałych w b.c. ewidencyjnych	100,0	0,7	0,5	2,6	1,0
Stopień zużycia środków trwałych w przedsiębiorstwach	44,1	31,4	41,0	41,1	39,1
Lokata	x	1	21	23	17
Produkcja sprzedana przemysłu w c.b.	100,0	0,2	0,3	1,8	0,4
Lokata	x	49	43	26	48
Produkcja globalna rolnicza w ce- nach stałych z 1990 r.	100,0	1,7	1,1	3,1	2,6
Lokata	x	5	8	25	2
Sprzedaż detaliczna towarów w c.b.	100,0	0,5	0,5	2,3	0,7

Źródło: *Rocznik Statystyczny Województw*, GUS, 1994, s. XL i n.

Porównując udział tych województw w gospodarce krajowej, rzuca się w oczy dość duża zbieżność wskaźników dotyczących liczby ludności, liczby osób pracujących oraz wielkości ponoszonych w latach 1990–1993 nakładów inwestycyjnych. Jedynie zamojskie wyróżniało się w tym okresie niższym udziałem nakładów inwestycyjnych i dalszą pozycją w kraju niżby to wynikało

z zajmowanej powierzchni i liczby ludności. Drugim spostrzeżeniem wynikającym z przytoczonych w tabeli danych jest niski udział słabiej uprzemysłowionych województw, zaliczanych do tzw. „ściany wschodniej”, w produkcji sprzedanej przemysłu (0,2% białkopodlaskie, 0,3% chełmskie, 0,4% zamojskie) oraz relatywnie wysoki udział w globalnej produkcji rolniczej (odpowiednio: 1,7%, 1,1%, 2,6%). Jeśli skonfrontujemy te dane z wielkością zajmowanej powierzchni i liczbą ludności, a zwłaszcza udziałem w tej liczbie ludności wiejskiej, to stwierdzimy jak znaczny jest stopień dominacji rolnictwa w gospodarce tych województw. Jeśli zaś uwzględnimy wielkość ponoszonych nakładów inwestycyjnych, wartość brutto środków trwałych oraz sprzedaży detalicznej towarów uzyskamy przybliżony obraz skali zaniedbań w poziomie rozwoju gospodarczego i infrastruktury społeczno-ekonomicznej.

Obraz gospodarki badanych województw i dokonujące się w niej zmiany ilustrują pełniej dane dotyczące liczby osób pracujących i bezrobotnych (tab. 2). Wykorzystano do tego celu wskaźniki liczby tych osób przypadających na 1000 ludności, co umożliwiło pełną porównywalność badanych zjawisk. W przeliczeniu na 1000 ludności liczba osób pracujących w badanych województwach była wyższa niż średnio w kraju. Biorąc pod uwagę średnią z lat 1989–1993 w Białkopodlaskiem o 11,08%, w Chełmskiem o 8,03%, Lubelskiem o 7,36% oraz Zamojskiem o 16,88%. Można na tej podstawie zaryzykować wniosek, że im słabiej jest uprzemysłowione i bardziej zaniedbane gospodarczo województwo, tym więcej osób podejmuje pracę. Ten pozornie paradoksalny wniosek można tłumaczyć tym, że na całym badanym obszarze poziom płac jest relatywnie niższy niż przeciętnie w kraju, co wymusza zwiększanie aktywności zawodowej ludności. Po drugie w regionach rolniczych, z dużą dominacją małych obszarowo prywatnych gospodarstw rolnych, występuje w dość dużej skali zjawisko utajonego bezrobocia. Uwagi te dotyczą głównie województw białkopodlaskiego i zamojskiego, w nieco zaś mniejszym stopniu chełmskiego, które ma zbliżony wskaźnik pracujących do województwa lubelskiego. Jeśli jednak spojrzymy na to zjawisko od strony dynamiki, to stwierdzimy, że w województwach mających słabiej rozwiniętą gospodarkę poziom zatrudnienia obniżył się w większym stopniu niż w województwach gospodarczo zasobniejszych. Jeśli przyjąć rok 1989 za 100, to w 1993 w województwach chełmskim i lubelskim analizowany wskaźnik obniżył się do poziomu 82,3 i 85,6% (średnio w kraju do 83,1%), zaś w białkopodlaskim do 78,8%, zamojskim do 80,8%.

Większe znaczenie dla określenia poziomu rozwoju gospodarki i zmian w niej zachodzących ma liczba pracujących w przemyśle w przeliczeniu na

Tab. 2. Podstawowe informacje dotyczące liczby osób pracujących i bezrobotnych w województwach makroregionu środkowowschodniego w latach 1989–1993
 Basic information concerning the number of the employed and the unemployed in the districts of the central-eastern macro-region in the years 1989–1993

Obszar	Lata	Pracujący ogółem na 1000 ludności			Pracujący w przemyśle na 1000 ludności			Bezrobotni zarejestrowani na 1000 ludności			Stopa bez- robo- cia
		Liczba	% 1989=100	% Polska =100	Liczba	% 1989=100	% Polska =100	Liczba	% 1989=100	% Polska =100	
Polska	1989	461,6	100,0	100,0	136,8	100,0	100,0	x	x	x	x
	1990	431,0	93,4	100,0	115,3	84,3	100,0	29,5	100,0	100,0	6,1
	1991	414,0	89,7	100,0	93,0	68,0	100,0	56,3	190,8	100,0	11,4
	1992	403,3	87,4	100,0	85,0	62,1	100,0	65,3	221,3	100,0	13,6
	1993	383,4	83,1	100,0	82,3	60,2	100,0	75,0	254,2	100,0	16,4
Województwo bialskopodlaskie	1989	510,7	100,0	110,6	67,0	100,0	49,0	x	x	x	x
	1990	483,0	94,6	112,1	58,3	87,0	50,6	30,5	100,0	103,4	6,0
	1991	460,0	90,1	111,1	34,9	52,1	37,5	50,3	164,9	89,3	9,6
	1992	470,7	92,2	116,7	26,8	40,0	31,5	57,4	188,2	87,9	11,1
	1993	402,3	78,8	104,9	25,6	38,2	31,1	65,4	214,4	87,2	14,0
Województwo chełmskie	1989	505,3	100,0	109,5	83,3	100,0	60,9	x	x	x	x
	1990	471,0	93,2	109,3	73,5	88,2	63,7	32,0	100,0	108,5	6,4
	1991	449,0	88,9	108,5	51,6	61,9	55,5	46,8	146,2	83,1	9,2
	1992	451,9	89,4	112,0	46,9	56,3	55,2	51,3	160,3	78,6	10,2
	1993	415,7	82,3	108,4	46,3	55,6	56,3	68,5	214,1	91,3	14,2

Obszar	Lata	Pracujący ogółem na 1000 ludności			Pracujący w przemyśle na 1000 ludności			Bezrobotni zarejestrowani na 1000 ludności			Stopa bez- robo- cia
		Liczba	% 1989=100	% Polska =100	Liczba	% 1989=100	% Polska =100	Liczba	% 1989=100	% Polska =100	
Województwo lubelskie	1989	485,6	100,0	105,2	109,8	100,0	80,3	x	x	x	x
	1990	458,0	94,4	106,3	97,4	88,7	84,5	31,9	100,0	108,1	6,4
	1991	446,0	91,8	107,7	85,1	77,5	91,5	55,8	174,9	99,1	10,9
	1992	440,6	90,7	109,2	71,6	65,2	84,2	57,7	180,9	88,4	11,4
	1993	415,6	85,6	108,4	69,1	62,9	84,0	68,7	215,4	91,6	14,2
Województwo zamojskie	1989	536,1	100,0	116,1	66,8	100,0	48,8	x	x	x	x
	1990	506,0	94,4	117,4	52,0	77,8	45,1	31,0	100,0	105,1	5,8
	1991	492,0	91,8	118,8	39,5	59,1	42,5	62,6	201,9	111,2	11,2
	1992	480,2	89,6	119,1	35,2	52,7	41,4	63,2	203,9	96,8	11,4
	1993	433,2	80,8	113,0	34,4	51,5	41,8	74,8	241,3	99,7	14,7

Źródło: *Roczniki Statystyczne Województw*, GUS: 1990, s. XXXVII i n.; 1991, s. XLIX i n.; 1992, s. XXXI i n.; 1993, s. XL i n., 154; 1994, s. XLI i n.; *Roczniki Statystyczne GUS*: 1991, s. 107; 1992, s. 109; 1994, s. 131.

1000 ludności. Pod tym względem sytuacja w badanych województwach jest bardziej zróżnicowana. Niektórzy ekonomiści wykorzystali ten wskaźnik dla określenia poziomu uprzemysłowienia poszczególnych regionów kraju. Według K. Secomskiego w regionach słabo uprzemysłowionych wskaźnik mieści się w przedziale 9–52 osób, średnio uprzemysłowionych 53–102, wysoko uprzemysłowionych 103–151 i bardzo wysoko uprzemysłowionych powyżej 151 osób.⁶ Jeśli chodzi o obszar makroregionu środkowowschodniego wskaźnik dla regionów wysoko uprzemysłowionych osiągnęło jedynie w 1989 roku województwo lubelskie (109,8), pozostałe województwa mieściły się w grupie regionów średnio uprzemysłowionych. W następnych latach przemysł tego obszaru bardzo mocno odczuł skutki recesji gospodarczej, co spowodowało drastyczne obniżenie liczby osób pracujących w tym dziale gospodarki narodowej. Na podstawie omawianego kryterium w 1993 roku jedynie województwo lubelskie można było zaliczyć do regionów średnio uprzemysłowionych (69,1), pozostałe województwa znalazły się w grupie regionów słabo uprzemysłowionych (bialskopodlaskie – 25,6, chełmskie – 46,3, zamojskie – 34,4, przy średniej krajowej – 82,3).

Ogólnemu spadkowi liczby osób pracujących w gospodarce towarzyszyło w tym okresie narastanie zjawiska bezrobocia. Poza przyczynami mającymi swe źródło w recesji gospodarczej, rozmiary i tempo zwiększania się bezrobocia potęgowane były nadmiernym zatrudnieniem w przeszłości, określanym w literaturze ekonomicznej bezrobociem ukrytym.⁷ Od 1990 roku roczniki statystyczne GUS zaczęły publikować odpowiednie dane na temat bezrobocia. Znamienne dla tego zjawiska jest to, że zarówno liczba bezrobotnych w przeliczeniu na 1000 ludności, jak też tempo narastania zjawiska bezrobocia kształtują się w kraju i w badanych województwach na dość zbliżonym poziomie, choć sytuacja województw jest pod tym względem nieco korzystniejsza. Wskaźniki stopy bezrobocia były w 1993 roku o około 2 punkty niższe niż średnio w kraju, niższe też były wskaźniki przyrostu liczby zarejestrowanych bezrobotnych. Nie widać zatem wyraźnego związku między poziomem rozwoju gospodarki a poziomem bezrobocia. Racjonalne wytłumaczenie tego zjawiska nie jest sprawą prostą. W literaturze ekonomicznej wymienia się wiele przyczyn bezrobocia.⁸ Jeśli chodzi o badany okres to z pewnością należy wiązać je z kierunkiem

⁶ K. Secomski, *Dynamika rozwoju społeczno-gospodarczego Polski i jego przeobrażeń strukturalnych*, „Gospodarka Planowa” 1974, nr 7, s. 432.

⁷ Szerzej na ten temat A. Francik, A. Poczowski, *Wybrane problemy zatrudnienia i rynku pracy*, Kraków 1993, s. 49.

⁸ *Ibid.*, s. 49 i n. oraz T. Oleksyn, *Regionalne i lokalne uwarunkowania bezrobocia*, „Polityka Społeczna” 1994, nr 4, s. 6.

transformacji ustrojowej. Niektóre przyczyny mają zatem swe źródło w przeobrażeniach ustrojowych i strukturalnych, jakie dokonują się w całej gospodarce narodowej, niektóre zaś dodatkowo w uwarunkowaniach lokalnych. Recesja gospodarcza, kierunek przeobrażeń ustrojowych i strukturalnych, unifikacja rozwiązań w zakresie funkcjonowania gospodarki w przeszłości a także obecnie wprowadzanych zmian, z pewnością oddziaływały na równomierny przebieg zachodzących w gospodarce procesów. Lokalne warunki mogły te procesy przyspieszać lub hamować. Można je będzie częściowo ocenić na podstawie głębszej analizy zmian zachodzących w strukturze pracujących. Tu można jedynie stwierdzić, że nie ma ścisłej korelacji między redukcją liczby pracujących w gospodarce a liczbą osób rejestrowanych jako bezrobotne. Ogólnie rzecz biorąc w badanym okresie liczba zarejestrowanych bezrobotnych rosła wolniej niż zmniejszała się liczba osób pracujących w gospodarce. Średnio w kraju i w województwie lubelskim różnice między obu wielkościami są stosunkowo niewielkie, w pozostałych województwach makroregionu dość znaczne. Jeśli liczbę zredukowanych miejsc pracy w całym badanym okresie przyjąć za 100, to bezrobocie zarejestrowane kształtowało się na poziomie od 76,4% w chełmskim, 72,7% w zamojskim do 60,3% w woj. białkopodlaskim. Świadczy to o występowaniu w tych województwach w dość dużym rozmiarze bezrobocia ukrytego. Nie wszyscy bowiem bezrobotni, którzy utracili pracę, mogą być zarejestrowani i korzystać z przysługujących im z tego tytułu uprawnień, dotyczy to np. chłopów robotników, osób pozostających zbyt długo bez pracy itp. Niemale znaczenie ma tu także położenie tych województw w pobliżu wschodniej granicy państwa i uprawiany na szeroką skalę handel przygraniczny, który sprzyja rozszerzaniu się tzw. „szarej strefy”.

Dla oceny, które dziedziny gospodarki narodowej silniej odczuły skutki kryzysu gospodarczego i bardziej zredukowały miejsca pracy, niezbędne jest dokonanie analizy zmian w działowej strukturze pracujących (tab. 3 i 4). Ze względu na duże luki w materiale statystycznym dane ilustrujące dynamikę zmian w działowej strukturze pracujących prezentują dwie tabele; oddzielnie w sferze produkcji materialnej, dla której publikowane dane obejmują okres 1990–1993, oddzielnie w sferze poza produkcją materialną, dla której niezbędne do analizy dane publikowane są w interesującym nas przekroju od 1991 roku. Przed rokiem 1990 GUS publikował dane dotyczące zatrudnienia osób na podstawie stosunku pracy i to głównie w jednostkach gospodarki społecznej. W odniesieniu do podejmujących pracę na innej podstawie niż stosunek zatrudnienia używano określenia osoby czynne zawodowo. Publikowane na ten temat dane dotyczące 1988 roku zostały wykorzystane w opracowaniu jako materiał pomocniczy, mający jednak istotne znaczenie dla wyników prowadzonych

Tab. 3. Dynamika liczby pracujących w podstawowych działach sfery produkcji materialnej w woj. makroregionu środkowowschodniego w latach 1988–1993 (w procentach)
Dynamics of the number of people employed in the basic sections of the sphere of material production in the districts of the central-eastern macro-region in the years 1988–1993 (in percent)

Obszar	Lata	Pracujący		W tym:									
		ogółem	przemysł	budownictwo	rolnictwo	transport	handel	gospodarka komunalna					
		1990 = 100	1988 = 100	1990 = 100	1988 = 100	1990 = 100	1988 = 100	1990 = 100	1988 = 100	1990 = 100	1988 = 100	1990 = 100	1988 = 100
Polska	1990	100,0	89,8	100,0	84,7	100,0	74,5	100,0	96,8	100,0	83,3	100,0	97,7
	1991	96,0	86,3	91,4	77,3	96,8	72,0	96,6	93,5	84,7	70,3	115,9	113,2
	1992	93,0	83,5	88,5	74,9	98,9	73,6	92,4	89,4	81,9	68,0	110,9	108,3
	1993	87,2	78,3	81,8	69,3	78,2	58,2	80,6	78,0	77,7	64,4	140,4	137,2
Województwo białkopodlaskie	1990	100,0	94,6	100,0	87,3	100,0	73,3	100,0	98,4	100,0	84,6	100,0	102,2
	1991	95,3	90,1	84,3	73,5	95,5	70,0	98,7	97,2	73,9	62,5	108,5	110,9
	1992	97,5	92,2	89,3	77,9	152,3	111,7	97,1	95,6	72,7	61,5	120,2	122,8
	1993	81,9	77,5	77,0	66,7	84,1	61,7	81,6	80,3	64,8	54,8	111,7	114,1
Województwo chełmskie	1990	100,0	93,0	100,0	86,8	100,0	69,3	100,0	99,1	100,0	87,0	100,0	93,6
	1991	95,5	88,6	87,6	76,5	96,2	66,7	98,2	97,4	81,5	71,0	104,1	97,4
	1992	97,1	90,3	91,0	79,0	113,5	78,7	95,6	94,7	79,6	69,4	127,4	119,2
	1993	87,4	81,3	77,0	66,8	69,2	48,0	90,3	89,5	70,4	61,3	116,4	109,0
Województwo lubelskie	1990	100,0	92,7	100,0	88,9	100,0	70,9	100,0	98,7	100,0	87,0	100,0	98,4
	1991	98,0	90,8	87,9	78,2	97,8	69,3	98,4	97,2	85,6	74,4	127,2	125,3
	1992	96,4	89,4	84,2	74,9	109,1	77,3	97,0	95,8	73,3	63,7	130,2	128,1
	1993	89,8	83,2	76,1	67,7	82,5	58,5	91,9	90,7	70,6	61,4	136,0	133,9

Obszar	Lata	Pracujący									
		W tym:									
		ogółem	przemysł	budownictwo	rolnictwo	transport	handel	gospodarka komunalna			
		1990 = 100	1988 = 100	1990 = 100	1988 = 100	1990 = 100	1988 = 100	1990 = 100	1988 = 100	1990 = 100	1988 = 100
	1990	100,0	94,2	100,0	70,5	100,0	98,9	100,0	89,2	100,0	95,2
	1991	97,4	91,7	87,5	68,2	97,0	81,8	100,0	73,0	111,5	106,2
	1992	95,8	90,2	87,5	68,2	100,0	96,2	72,7	64,9	100,0	95,2
	1993	84,8	79,9	78,4	61,2	70,1	82,3	60,6	54,0	133,8	127,4
Województwo zamojskie											
	1990	100,0	94,2	100,0	70,5	100,0	98,9	100,0	89,2	100,0	95,2
	1991	97,4	91,7	87,5	68,2	97,0	81,8	100,0	73,0	111,5	106,2
	1992	95,8	90,2	87,5	68,2	100,0	96,2	72,7	64,9	100,0	95,2
	1993	84,8	79,9	78,4	61,2	70,1	82,3	60,6	54,0	133,8	127,4

Źródło: *Roczniki Statystyczne GUS*: 1991, s. 100; 1992, s. 97; 1993, s. 110; 1994, s. 117; *Roczniki Statystyczne Województw*, GUS: 1990, s. 144; 1991, s. 155; 1992, s. 168; 1993, s. 142; 1994, s. 152.

Tab. 4. Dynamika liczby pracujących w podstawowych działach sfery poza produkcją materialną w województwach makroregionu
 środkowowschodniego w latach 1988–1993 (w procentach)
 Dynamics of the number of the employed in the basic sections of the sphere outside material production in the districts of the central-eastern
 macro-region in the years 1988–1993 (in percent)

Pracujący		W tym:																					
		Gospodarka mieszkaniowa oraz niematerialne usługi komunalne						Oświata i wychowanie		Kultura i sztuka		Ochrona zdrowia i opieka społeczna		Kultura, turystyka i wypoczynek		Adminis- tracja państ. i wymiar sprawied- liwości		Finanse i ubezpie- czenia					
Obszar	Lata	Ogółem		1988		1991		1988		1991		1988		1991		1988		1991		1988		1991	
		1991	1988	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100
Polska	1991	100,0	84,7	100,0	85,1	100,0	101,3	100,0	65,8	100,0	92,9	100,0	54,4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
	1992	101,4	85,8	101,6	86,4	103,9	105,3	107,2	70,6	98,6	91,6	85,0	46,3	101,6	115,7	126,8	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
	1993	102,8	87,0	94,9	80,7	100,7	102,0	103,8	68,3	96,4	89,5	113,7	61,7	126,5	126,8	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
Woj. bialsko- podlaskie	1991	100,0	90,8	100,0	57,1	100,0	107,7	100,0	83,3	100,0	107,7	100,0	66,6	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
	1992	106,5	96,6	100,0	57,1	101,2	109,0	100,0	83,3	95,7	103,0	50,0	33,3	113,0	121,4	121,4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
	1993	98,6	89,5	75,0	42,9	97,6	105,1	100,0	83,3	91,4	98,5	50,0	33,3	121,7	121,4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
Woj. chełmskie	1991	100,0	91,7	100,0	100,0	100,0	110,0	100,0	60,0	100,0	105,0	100,0	75,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
	1992	98,4	90,2	110,0	80,0	103,0	113,3	133,3	80,0	93,6	98,3	66,7	50,0	78,3	116,6	125,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
	1993	101,6	93,2	100,0	60,0	100,0	110,0	133,3	80,0	95,2	100,0	66,7	50,0	117,4	125,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
Woj. lubelskie	1991	100,0	87,3	100,0	88,5	100,0	105,7	100,0	76,5	100,0	98,0	100,0	55,5	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
	1992	101,2	88,4	100,0	85,5	100,3	106,0	100,0	76,5	101,2	99,2	66,7	37,0	108,3	133,3	150,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
	1993	101,1	88,3	87,0	76,9	97,3	102,9	107,7	82,4	101,2	99,2	93,3	51,8	116,7	150,0	150,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Pracujący		W tym:																	
Obszar	Lata	Ogółem	Gospodarka mieszkaniowa oraz niematerialne usługi komunalne				Oświata i wychowanie		Kultura i sztuka		Ochrona zdrowia i opieka społeczna		Kultura, turystyka i wypoczynek		Adminis- tracja państw. i wymiar sprawied- liwości		Finanse i ubezpie- czenia		
			1991	1988	1991	1988	1991	1988	1991	1988	1991	1988	1991	1988	1991	1988	1991	1988	1991
Woj. zamojskie		= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100	= 100
	1991	100,0	97,0	100,0	125,0	100,0	112,8	100,0	100,0	100,0	100,0	106,5	100,0	50,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1992	97,2	94,4	93,3	116,6	99,2	111,9	100,0	100,0	100,0	94,9	101,1	75,0	37,5	103,2	100,0	100,0	100,0	100,0
	1993	98,2	95,2	86,7	108,3	97,0	109,4	100,0	100,0	100,0	92,9	98,9	100,0	50,0	119,4	114,3	114,3	114,3	114,3

Źródło: *Roczniki Statystyczne Województw*, GUS; 1990, s. 144; 1992, s. 168; 1993, s. 142; 1994, s. 152.

badań, ze względu na wydłużenie horyzontu czasowego analizy. Dla uzyskania pełniejszego obrazu zachodzących w gospodarce zmian strukturalnych w ich analizie uwzględniono dwa warianty, przyjmując za podstawę obliczenia dynamiki rok 1990, a następnie 1988.

Analiza wskaźników dynamiki zawartych w tab. 3, obliczonych w stosunku do roku bazowego 1990, nasuwa szereg interesujących spostrzeżeń.

1. Proces zmniejszania się liczby pracujących w sferze produkcji materialnej przebiegał nieco szybciej niż ogółu pracujących w gospodarce narodowej. Obliczone bowiem dla lat 1990–1993 wskaźniki dynamiki ogółu pracujących w gospodarce są wyższe niż przytoczone w tab. 3. Średnio w kraju i województwie białkopodlaskim o 2,4%, w województwach chełmskim, lubelskim i zamojskim odpowiednio o 1,8, 1,6 i 1,3%.

2. W poszczególnych działach gospodarki narodowej tempo spadku liczby pracujących było niejednakowe. Najbardziej zmniejszyła się liczba pracujących w transporcie, budownictwie, przemyśle, gospodarce komunalnej, w mniejszym stopniu w rolnictwie, natomiast dość znacznie zwiększyła w handlu. Różnice w tempie spadku lub wzrostu liczby pracujących w tych działach gospodarki w poszczególnych województwach i w gospodarce krajowej są dość znaczne.

3. Najdotkliwiej skutki transformacji ustrojowej i recesji gospodarczej odczuł transport. Średnio w kraju liczba pracujących w tym dziale gospodarki narodowej zmniejszyła się w badanym okresie do poziomu 77,7%, w województwach chełmskim i lubelskim do około 70%, a w województwach białkopodlaskim i zamojskim odpowiednio do 64,8% i 60,6%. Częściowo można to tłumaczyć tym, że w transporcie najszybciej przebiegał proces przekształceń własnościowych i organizacyjnych, który eliminował nadmierne przerosty w zatrudnieniu. Z drugiej strony dość głęboka w początkowym okresie recesja gospodarcza oraz likwidacja zbędnych przewozów towarowych zmniejszyły w znacznym stopniu zapotrzebowanie na usługi przewozowe.

4. Drugim działem gospodarki narodowej, który zredukował wydatnie liczbę pracujących jest budownictwo. Zmniejszyło ono w badanym okresie liczbę pracujących od 15 do 30%. W największym stopniu w województwach chełmskim i zamojskim. Poza procesem restrukturyzacji budownictwa, głównym czynnikiem tak drastycznego ograniczenia miejsc pracy jest trwający od wielu lat i trudny do przezwyciężenia zastój w budownictwie. Charakterystyczne jest to, że w województwach białkopodlaskim i lubelskim sytuacja pod tym względem była bardziej pomyślna niż przeciętnie w kraju, a zdecydowanie lepsza niż w pozostałych województwach makroregionu.

5. Skutki przeobrażeń ustrojowych odczuł także dotkliwie przemysł. Wskaźnik ludności pracującej w przemyśle obniżył się w badanym okresie śre-

dnio w kraju o 18,2%, w województwach makroregionu zaś od 21,6% (zamojskie), 23,0% (bialskopodlaskie, chełmskie) do 23,9 (lubelskie). Wynika z tego, że proces redukcji miejsc pracy w przemyśle miał nieco większe natężenie w badanych województwach niż przeciętnie w kraju, ale na obszarze makroregionu przebiegał w dość zbliżonym tempie, mimo dużych różnic w poziomie uprzemysłowienia. Oznacza to jednocześnie, że ten czynnik w dokonujących się przeobrażeniach w przemyśle odgrywał mniejsze znaczenie. Natomiast większe znaczenie dla omawianej kwestii miał charakter uprzemysłowienia regionu, tj. rodzaj działalności przemysłowej, struktura zakładów przemysłowych – ich wielkość i forma własności, poziom nowoczesności i efektywności produkcji, stopień powiązania z lokalnymi zasobami surowcowymi i pracy, a także rynkiem pracy produkowanych wyrobów. Pod tym względem w najgorszej sytuacji znalazło się najwyżej uprzemysłowione województwo lubelskie, na obszarze którego zlokalizowano w przeszłości kilka wielkich zakładów przemysłu elektromaszynowego, charakteryzujących się stosunkowo niską efektywnością, przestarzałymi rozwiązaniami technicznymi, technologicznymi i organizacyjnymi, dużymi przerostami w zatrudnieniu, produkujących w dużym stopniu dla potrzeb obronności kraju. Pozostałe większe zakłady przemysłowe powiązane z rolnictwem, czy szerzej z gospodarką żywnościową, jak np. Zakłady Azotowe w Puławach, czy Fabryka Maszyn Rolniczych w Lublinie, nieco łatwiej zniosły spadek koniunktury na produkowane wyroby. W lepszej sytuacji znalazły się zakłady przetwórstwa rolno-spożywczego, zajmujące w gospodarce całego makroregionu dość wysoką pozycję pod względem rozmiarów produkcji i zatrudnienia, ale i one silnie odczuły skutki załamania gospodarczego. Szybciej jednak pokonały trudności związane z pogorszeniem koniunktury gospodarczej, dzięki sprawnie przeprowadzonej restrukturyzacji, unowocześnieniu produkcji, szybszemu przystosowaniu się do funkcjonowania w ramach gospodarki rynkowej.

6. Skutki transformacji ustrojowej i pogorszenie koniunktury gospodarczej odczuło także rolnictwo, chociaż ze względu na zdecydowaną dominację prywatnych gospodarstw rolnych było ono lepiej przystosowane do wprowadzanych zmian systemowych w gospodarce. W procesie tych zmian największe straty poniosły stosunkowo nieliczne na tym obszarze gospodarstwa państwowe i spółdzielcze. Radykalna zmiana polityki państwa wobec tych podmiotów polegająca m. in. na cofnięciu dotacji, w przeważającej części słaba ich kondycja ekonomiczna, pogorszenie warunków gospodarowania spowodowały załamanie gospodarcze, a w konsekwencji masową upadłość. Dotyczyło to także spółdzielczych i państwowych podmiotów gospodarczych świadczących usługi dla indywidualnych gospodarstw rolnych. W rezultacie tego procesu zmniejszyła

się znacznie liczba osób pracujących w rolnictwie. Średnio w kraju obniżyła się ona w badanym okresie do poziomu 80,6%, podobne wskaźniki odnotowano w województwach białkopodlaskim – 81,6% i zamojskim – 82,3%. W mniejszym stopniu zmalała liczba pracujących w rolnictwie chełmskim (wskaźnik 90,3%) i lubelskim (91,9%). Na znaczny spadek liczby osób pracujących w rolnictwie badanych województw wpływ miały także czynniki tkwiące w strukturze agrarnej, takie jak duże rozdrobnienie obszarowe prywatnych gospodarstw rolnych, słaba ich kondycja ekonomiczna wynikająca z zacofania gospodarczego, wyludnienie wsi spowodowane błędną polityką poprzedniego systemu gospodarczego, zaawansowany proces starzenia się ludności wiejskiej, brak następców gospodarstw spowodowany brakiem zainteresowania tą formą działalności gospodarczej.⁹ Są one podłożem do zwiększania się rozmiarów tzw. bezrobocia ukrytego.

7. Znaczne zmniejszenie liczby pracujących w badanym okresie odnotowujemy także w gospodarce komunalnej. W skali kraju w tym dziale gospodarki wskaźnik pracujących obniżył się do poziomu 78,7%, niższy wskaźnik ma tylko województwo lubelskie (73,0%), pozostałe województwa makroregionu mają znacznie wyższe wskaźniki zbliżone do poziomu 90%. W tym przypadku o skali redukcji stanowisk pracy decydowały głównie takie czynniki, jak poziom urbanizacji danego obszaru, rozmiary prowadzonej działalności komunalnej, tempo i zakres przekształceń w strukturze własnościowej i organizacyjnej przedsiębiorstw komunalnych, związana z tym procesem likwidacja przerostów w zatrudnieniu.

8. Działem gospodarki narodowej, który znacznie powiększył swój potencjał i liczbę pracujących był w analizowanym okresie handel. Wprowadzona z początkiem 1989 roku ustawą o działalności gospodarczej wolność gospodarcza¹⁰, otwarcie szerokie gospodarki polskiej dla rynku światowego, ostra konkurencja towarów pochodzenia zagranicznego z wyrobami krajowymi, a także szybkie przekształcenia w strukturze własnościowo-organizacyjnej podmiotów zajmujących się tym rodzajem działalności gospodarczej sprzyjały jej rozwojowi oraz wzrostowi liczby trudniących się handlem. Średnio w kraju liczba osób pracujących w handlu zwiększyła się w latach 1990–1993 o około 40%. Zbliżonym wskaźnikiem wzrostu legitymowało się województwo lubelskie, niższymi zaś województwa: zamojskie (33,8%), chełmskie (16,4%) i białkopodlaskie

⁹ Por. J. Zalewa, *Możliwości i bariery rozwoju rolnictwa Lubelszczyzny w latach 1919–1989* [w:] *Z problematyki przeobrażeń*, s. 155 i n.

¹⁰ Ustawa o działalności gospodarczej z 23. XII. 1988 r. (Dz.U. nr. 41, poz. 324 z późn. zm.).

(11,7%). Należy jednak zaznaczyć, że wskaźniki te mogą być zaniżone, nie uwzględniają bowiem działalności prowadzonej w tzw. szarej strefie, która wyrywa się spod kontroli państwa, a w województwach przygranicznych przybiera duże rozmiary.

Analizowane dotychczas zmiany w działowej strukturze pracujących w sferze produkcji materialnej obejmują lata 1990–1993. Zmniejszanie się liczby pracujących w gospodarce narodowej rozpoczęło się jednak wcześniej. Jeśli za podstawę obliczenia wskaźników dynamiki przyjmiemy rok 1988, dla którego publikowane są dane dotyczące ludności czynnej zawodowo z uwzględnieniem działów gospodarki narodowej i województw, to obraz ulegnie dość istotnej zmianie. W 1993 roku w stosunku do roku 1988 ogólna liczba pracujących w gospodarce krajowej obniżyła się o 21,7%, od 16,8% (lubelskie) do 22,5% (bialskopodlaskie) obniżyła się liczba pracujących w województwach makroregionu. Znacznie większe obniżenie liczby pracujących obserwujemy w budownictwie, np. w województwach chełmskim i zamojskim o ponad 50%, średnio zaś w kraju i pozostałych województwach o około 40%. W granicach od 30 do 40% zredukowano miejsca pracy w przemyśle, w największym stopniu w województwie zamojskim. Od 35 do 45% nastąpiło obniżenie liczby pracujących w transporcie, przy czym największe rozmiary osiągnęło w województwach bialskopodlaskim i zamojskim. W przypadku rolnictwa spadek liczby pracujących kształtuje się niemal na takim samym poziomie jak w poprzednim wariancie obliczeń (różnica nie przekracza 2%). W stosunku do roku 1988 handel wykazuje także tendencję wzrostową, jednakże wskaźniki wzrostu liczby pracujących w tym dziale gospodarki narodowej (poza województwem bialskopodlaskim) są o kilka procent niższe niż poprzednie.

Jak wcześniej wspomniano z powodu braku porównywalnych danych dotyczących liczby pracujących w działach gospodarki narodowej zaliczanych do sfery poza produkcją materialną w przekroju województw analizę ograniczono w pierwszym wariancie do lat 1991–1993. Rzecz jasna uzyskany obraz zmian zachodzących w tej sferze gospodarki jest niepełny. Jeśli jednak uwzględnimy fakt, że zmiany w liczbie pracujących w sferze poza produkcją materialną były stosunkowo niewielkie, ograniczenie to nie ma istotnego wpływu na wyniki analizy. Jak wynika z tabeli 4 liczba pracujących ogółem w tej sferze wzrosła średnio w kraju w latach 1991–1993 o 2,8%, w województwach chełmskim i lubelskim tylko o 1,6% i 1,1%, w województwach zaś bialskopodlaskim i zamojskim nastąpił niewielki spadek liczby pracujących, odpowiednio o 1,4% i 1,8%. Można na tej podstawie wnioskować, że w sferze poza produkcją materialną liczba pracujących w badanych województwach utrzymywała się w tym

okresie na zbliżonym poziomie. Dość znaczne i trudno wytłumaczalne wahania w poszczególnych latach niektórych wskaźników mogą raczej sugerować nieścisłości w statystyce GUS.

Na podstawie analizy wskaźników ilustrujących zmiany w działowej strukturze pracujących poza sferą produkcji materialnej nie stwierdzamy też znaczących różnic między badanym makroregionem a średnimi wskaźnikami krajowymi oraz między województwami wchodzącymi w skład makroregionu. Największe redukcje miejsc pracy obserwujemy w gospodarce mieszkaniowej oraz niematerialnych usługach komunalnych (z wyjątkiem województwa chełmskiego), w ochronie zdrowia i opiece społecznej (z wyjątkiem lubelskiego). W niewielkim stopniu (o 2,5–3,0%) zmniejszyła się liczba pracujących w oświacie i wychowaniu w województwach białkopodlaskim, lubelskim i zamojskim. Bardzo różnie kształtowała się sytuacja pod tym względem w kulturze fizycznej, turystyce i wypoczynku, mianowicie nastąpił spadek a następnie wzrost liczby pracujących w kraju, utrzymała się w zasadzie – mimo znacznych wahań – na dotychczasowym poziomie liczba pracujących w województwach lubelskim i zamojskim, zmniejszyła o połowę w województwie białkopodlaskim i o jedną trzecią w chełmskim. Niewielkim zmianom – poza chełmskim – uległ stan liczbowy pracujących w kulturze i sztuce.

Wyraźny wzrost liczby pracujących zaznaczył się w działach związanych z kierunkiem przeobrażeń ustrojowych w gospodarce, tj. w administracji państwowej i wymiarze sprawiedliwości oraz w finansach i ubezpieczeniach. W pierwszym z wymienionych działów liczba pracujących wzrosła w badanych latach średnio w kraju o 26,5%, w makroregionie zaś od 16,7% w województwie lubelskim do 21,7% w województwie białkopodlaskim. Tak szybki wzrost zatrudnienia w tych działach można częściowo tłumaczyć głębokimi zmianami w ustroju sądownictwa oraz wprowadzeniem dwu pionów administracji – rządowej i samorządowej. Jak wynika z doniesień prasowych nie obserwuje się także oszczędności etatowych w centralnych organach administracji państwowej. Jeszcze szybszy wzrost liczby pracujących odnotowujemy w finansach i ubezpieczeniach. Średnio w kraju wyniósł on 26,8%, w badanych województwach od 14,3% w zamojskim do 50% w lubelskim. Szybki rozwój instytucji obsługujących rynek jest w pełni uzasadniony, jeśli weźmie się pod uwagę ich znaczenie dla sprawnego funkcjonowania gospodarki rynkowej oraz duże opóźnienia pod tym względem naszego kraju w stosunku do rozwiniętych gospodarczo krajów Europy Zachodniej. Wysoki wskaźnik wzrostu liczby pracujących w tym dziale w województwie lubelskim wynika z wiodącej roli, jaką pełni w tej dziedzinie miasto Lublin w makroregionie środkowowschodnim.

Na tle wysokiego tempa rozwoju kadrowego działów związanych z administracją państwową, wymiarem sprawiedliwości i obsługą finansową rynku w pozostałych działach sfery niematerialnej zmiany w liczbie pracujących były stosunkowo niewielkie. Może to wynikać z faktu, że dość znaczne redukcje miejsc pracy w tych działach dokonane zostały wcześniej. Jeśli tak jak poprzednio za datę bazową przyjmiemy rok 1988 i obejmiemy analizą osoby czynne zawodowo w tych działach, to uzyskane wyniki zdają się potwierdzać tę tezę, przynajmniej w odniesieniu do niektórych działów. Na przykład w gospodarce mieszkaniowej i niematerialnych usługach komunalnych liczba pracujących zmniejszyła się średnio w kraju aż o 19,3%, w województwie białskopodlaskim o 57,1%, chełmskim o 40,0%, lubelskim o 23,1%. Wzrosła jednakże o 8,3% w województwie zamojskim, wykazując stałą tendencję malejącą. Niewielkie obniżenia wskaźników w porównaniu z poprzednim okresem obserwujemy w dziedzinie ochrony zdrowia i opieki społecznej, z wyjątkiem województw białskopodlaskiego, chełmskiego i zamojskiego, w których analizowane wskaźniki są wyższe. W dziale kultury fizycznej, turystyki i wypoczynku tak liczony wskaźnik pracujących obniżył się w kraju i makroregionie od 40% do 50%, a w województwie białskopodlaskim aż o 66,7%. Znaczna redukcja miejsc pracy od 20 do 30% miała miejsce w kulturze i sztuce, z wyjątkiem województwa zamojskiego, gdzie zatrudnienie w tym dziale utrzymywało się – tak jak w poprzednim wariantcie obliczeń – na niezmiennym poziomie. Niewielki wzrost liczby pracujących od 2 do 10% i to zarówno w kraju, jak i w badanych województwach odnotowujemy natomiast w 1993 roku w porównaniu z 1988 w resorcie oświaty. Jednakże w ostatnich dwu latach obserwujemy tu także tendencję spadkową. Jak z tego wynika większe redukcje miejsc pracy dotyczyły głównie tych działów sfery niematerialnej, które bardziej powiązane są z kierunkiem przekształceń systemowych w gospodarce, z procesem komercjalizacji niektórych usług i ograniczeniem ich finansowania ze środków budżetowych.

Wraz ze wzrostem lub spadkiem liczby pracujących w poszczególnych działach gospodarki narodowej uległa także zmianie działowa struktura pracujących (tab. 5). Ze względu na krótki okres objęty analizą nie są to zmiany duże, niemniej znajdują w nich odzwierciedlenie zarówno osiągnięty poziom społeczno-gospodarczego rozwoju badanych województw, jak też podstawowe tendencje zachodzących na ich terenie przeobrażeń ustrojowo-gospodarczych.¹¹ Generalnie rzecz biorąc dokonywały się w działowej strukturze pracujących badanych województw analogiczne zmiany jak w całej gospodarce narodowej. Były

¹¹ Kaźmierczak, *op. cit.*, s. 27 i n.

Tab. 5. Zmiany w działowej strukturze pracujących w województwach makroregionu środkowowschodniego w latach 1988–1993 (w procentach)
Changes in the department structure of the employed in the districts of the central-eastern macro-region in the years 1988–1993 (in percent)

Obszar	Lata	Ogółem	Przemysł	Budownictwo	Rollnictwo	Lesnictwo	Transport	Łączność	Handel	Pozostałe gałęzie prod. mater.	Gospodarka komunalna	Gosp. mieszk. oraz niemater. usługi komunalne	Nauka i rozwój techniki	Oswiata i wychowanie	Kultura i sztuka	Ochrona zdrowia i opieka społeczna	Kultura fiz., turystyka i wypoczynek	Pozostałe branże usług niematerialnych	Administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości	Finanse i ubezpieczenia	Organizacje polityczne, związki zawodowe i inne
Polska	1988	100,0	28,2	7,9	27,1	0,7	4,7	0,9	8,0	0,6	2,4	1,1	0,6	5,7	0,7	5,0	0,7			5,7	
	1991	100,0	25,4	6,7	29,5	0,6	3,9	1,0	10,7	0,5	2,7	1,1	0,5	6,7	0,6	5,4	0,5	1,2	1,6	1,1	0,3
	1992	100,0	25,2	7,0	28,9	0,6	3,8	1,2	10,4	0,8	2,5	1,1	0,4	7,2	0,6	5,5	0,4	1,2	1,6	1,3	0,3
	1993	100,0	24,4	5,8	26,4	0,6	3,8	1,2	13,9	0,7	2,3	1,1	0,5	7,3	0,6	5,6	0,6	1,2	2,1	1,6	0,3
województwo lubelskie	1988	100,0	13,0	3,9	52,0	0,7	6,7	0,9	5,9	0,3	1,3	0,9	x	5,0	0,4	4,2	0,2			4,6	
	1991	100,0	10,7	3,0	56,1	0,5	4,6	1,0	7,2	0,3	1,3	0,5	x	6,0	0,4	5,0	0,1	0,4	1,6	1,0	0,3
	1992	100,0	11,0	4,6	53,5	0,4	4,4	1,0	7,8	0,3	1,2	0,5	x	5,9	1,0	4,6	0,1	0,5	1,8	1,2	0,2
	1993	100,0	11,0	3,0	52,6	0,4	4,6	1,1	8,4	0,3	1,4	0,5	x	6,6	0,4	5,1	0,1	0,5	2,3	1,4	0,3
województwo chełmskie	1988	100,0	16,4	6,0	45,8	0,8	5,0	0,9	6,3	0,3	2,0	0,8	x	4,9	0,4	4,8	0,3			5,3	
	1991	100,0	14,0	4,5	50,0	0,9	4,0	1,0	6,8	0,1	1,9	0,8	x	6,0	0,3	5,7	0,3	0,5	2,0	1,0	0,2
	1992	100,0	14,4	5,2	48,0	0,9	3,8	1,0	8,2	0,1	2,0	0,9	x	6,0	0,4	5,2	0,2	0,6	1,6	1,3	0,2
	1993	100,0	13,2	3,5	49,2	0,8	3,7	1,0	8,2	0,1	1,8	0,9	x	6,4	0,3	5,8	0,2	0,5	2,6	1,5	0,2
województwo podlaskie	1988	100,0	22,0	7,7	34,6	0,2	4,3	1,0	7,6	0,4	2,0	1,0	0,6	6,9	0,7	5,2	0,5			5,3	
	1991	100,0	19,1	5,9	37,2	0,2	3,5	1,3	10,6	0,2	2,5	1,0	0,5	8,1	0,6	5,6	0,3	0,7	1,3	1,0	0,4
	1992	100,0	18,5	6,7	37,1	0,2	3,0	1,4	10,9	0,4	1,9	1,0	0,3	8,2	0,6	5,7	0,2	0,8	1,5	1,2	0,4
	1993	100,0	17,7	5,3	37,2	0,2	3,1	1,4	12,0	0,2	1,7	1,0	0,4	8,5	0,7	6,0	0,3	0,7	1,7	1,5	0,4

Obszar	Lata	Ogółem	Przemysł	Budownictwo	Roľnictwo	Leśnictwo	Transport	Łączność	Handel	Pozostałe gałęzie prod. mater.	Gospodarka komunalna	Gosp. mieszk. oraz niemater. usługi komunalne	Nauka i rozwój techniki	Oswiata i wychowanie	Kultura i sztuka	Ochrona zdrowia i opieka społeczna	Kultura fiz., turystyka i wypoczynek	Pozostałe branże usług niematerialianych	Administracja państwowa i wymiar sprawiedliwosci	Finanse i ubezpieczenia	Organizacje polityczne, związki zawodowe i inne
woj. za-	1988	100,0	12,5	3,7	58,4	0,5	4,3	0,7	5,6	0,1	1,2	0,5	x	4,5	0,4	3,6	0,3		3,7		
moj-	1991	100,0	9,2	2,7	61,6	0,6	3,4	0,9	6,4	0,6	1,0	0,6	x	5,5	0,4	4,1	0,2	0,4	1,3	0,9	0,2
skie	1992	100,0	9,4	2,8	61,9	0,5	3,0	0,9	5,9	1,2	1,0	0,6	x	5,5	0,4	4,0	0,1	0,4	1,3	0,9	0,2
	1993	100,0	9,4	2,2	58,2	0,5	2,8	1,0	8,7	1,2	1,1	0,6	x	6,0	0,4	4,3	0,2	0,4	1,7	1,1	0,2

Źródło: *Roczniki Statystyczne Województw*, GUS; 1990, s. 144; 1992, s. 168; 1993, s. 142; 1994, s. 152.

one w dużym stopniu zbieżne z założeniami restrukturyzacji gospodarki polskiej. Zmniejszył się udział pracujących w przemyśle, budownictwie, transporcie, utrzymał się na tym samym poziomie (województwo białkopodlaskie i zamojskie) lub znacznie wzrósł (województwo chełmskie i lubelskie) w rolnictwie, zwiększył zaś w handlu, łączności, oświacie i wychowaniu, ochronie zdrowia i opiece społecznej, administracji państwowej i wymiarze sprawiedliwości, finansach i ubezpieczeniach. W pozostałych działach zmiany były stosunkowo niewielkie. Ze względu na dużą zbieżność kierunkową przeobrażeń ustrojowych nie uległ widocznej zmianie w badanym okresie ani charakter gospodarki badanych województw, ani ich miejsce w gospodarce krajowej. Najbardziej zbliżoną do krajowej ma strukturę działową województwo lubelskie, które poziomem społeczno-gospodarczego rozwoju nie odbiega od reszty kraju. W województwie tym nastąpił jednak większy regres udziału pracujących w przemyśle i budownictwie niż przeciętnie w kraju oraz wzrost w rolnictwie, gdy w kraju po niewielkim wzroście zarysowała się spadkowa tendencja udziału pracujących w rolnictwie. Poza województwem lubelskim najbardziej uprzemysłowione jest w makroregionie woj. chełmskie, jednakże około 50% udziału pracujących w rolnictwie kwalifikuje go do regionów rolniczych. Pozostałe dwa województwa białkopodlaskie i zamojskie mają działową strukturę pracujących typową dla regionów rolniczych, bowiem ponad 50% ludności, w województwie zamojskim prawie 60%, znajduje pracę w rolnictwie. Mniejsze różnice w strukturze pracujących zarówno między badanymi województwami, jak też w relacji do średnich wskaźników krajowych, występują w działach zaliczanych do sfery poza produkcją materialną, zwłaszcza w dziedzinie oświaty, ochrony zdrowia i opieki społecznej, kultury i sztuki, chociaż i w tym obszarze – poza województwem lubelskim – wskaźniki kształtują się na niższym poziomie niż przeciętnie w kraju. Szczególnie upośledzone jest pod tym względem województwo zamojskie.

W wyniku omówionych zmian strukturalnych nastąpiło w tym okresie relatywne zmniejszenie udziału pracujących w sferze produkcji materialnej i odpowiednie zwiększenie w sferze poza produkcją materialną (tab. 6). Zmiany takie są naturalną konsekwencją rozwoju każdej gospodarki, któremu to rozwojowi towarzyszy wzrost postępu technicznego i wydajności pracy. W tym przypadku spowodowane to było głównie recesją gospodarczą oraz koniecznością dokonania głębokich zmian strukturalnych mających na celu podniesienie efektywności wszystkich dziedzin gospodarki.

W badanym makroregionie znamienne jest to, że we wschodnich województwach, słabiej rozwiniętych gospodarczo, znacznie więcej ludności znajdowa-

Tab. 6. Zmiany w strukturze pracujących w województwach makroregionu środkowowschodniego w latach 1988–1993 z uwzględnieniem podziału gospodarki na sferę zaliczaną i niezaliczaną do produkcji materialnej (w procentach)
 Changes in the structure of the employed in the districts of the central-eastern macro-region in the years 1988–1993 considering the division of the economy into the spheres in and out of the material production (in percent)

Obszar	Sfera produkcji materialnej					Sfera poza produkcją materialną				
	1988	1990	1991	1992	1993	1988	1990	1991	1992	1993
Polska	80,7	81,2	81,0	80,3	79,0	19,3	18,8	19,0	19,7	21,0
Województwa										
bialskopolaskie	84,6	84,9	84,8	84,1	82,5	15,4	15,1	15,2	15,9	17,5
chełmskie	83,2	83,2	83,1	83,5	81,6	16,8	16,8	16,9	16,5	18,4
lubelskie	79,9	80,4	80,5	80,2	78,2	20,1	19,6	19,5	19,8	21,8
zamojskie	86,9	86,3	86,3	86,6	85,0	13,1	13,7	13,7	13,4	15,0

Źródło: *Roczniki Statystyczne Województw*, GUS, 1990, s. 144; 1991, s. 155; 1992, s. 168; 1993, s. 142; 1994, s. 152.

ło pracę w sferze produkcji materialnej niż w województwie lubelskim mającym lepiej rozwiniętą gospodarkę. Mianowicie w 1993 roku ponad 81% ludności województw białkopodlaskiego, chełmskiego i zamojskiego pracowało w tej sferze, zaś województwo lubelskie ze wskaźnikiem 78,2% miało proporcje zbliżone do średniej krajowej. W latach 1988–1993 obserwujemy jednakże we wszystkich województwach makroregionu, podobnie jak w całym kraju, niewielką tendencję spadkową udziału pracujących w sferze produkcji materialnej. Wynikało to stąd, że zmiany w działowej strukturze pracujących w badanym makroregionie były w dużym stopniu zbieżne z założeniami restrukturyzacji polskiej gospodarki.

Charakterystyczne i dość nietypowe zmiany nastąpiły w strukturze pracujących według sektorów ekonomicznych (tab. 7). Przyjęto tu klasyfikację dość powszechnie stosowaną w badaniach ekonomicznych zatrudnienia, zaliczając do sektora I (surowcowego) rolnictwo i leśnictwo, do sektora II (przetwórczego) przemysł i budownictwo oraz do sektora III (szeroko pojętych usług) pozostałe działy gospodarki narodowej.¹² Mimo krótkiego przedziału czasowego badań, generalnie rzecz biorąc, uwidoczniła się tendencja zmniejszania udziału pracujących w sektorach I i II na rzecz wzrostu w sektorze III, która jest znaną prawidłowością rozwojową wszystkich krajów, znajdujących się zwłaszcza w fazie postindustrialnej.¹³ Ujawniły się jednak pewne odmienności tego procesu. Dla lat wcześniejszych (chodzi zwłaszcza o lata 70.), kiedy dokonywano dość intensywnego uprzemysłowienia badanego obszaru, charakterystyczny był wysoki udział pracujących w sektorze II. W latach 1988–1993 – z przyczyn, o których była mowa – obserwujemy zmniejszenie udziału pracujących w tym sektorze (w kraju o 5,9%, w województwach: białkopodlaskim o 2,9%, chełmskim o 5,7%, lubelskim o 6,7%, zamojskim o 4,6%). W przeszłości prawidłowością przeobrażeń w omawianej strukturze było systematyczne zmniejszanie się udziału pracujących w sektorze I. W badanym okresie prawidłowość ta nie ujawniła się. W kraju udział pracujących w sektorze I, po niewielkim wzroście w latach 1990–1992, w roku 1993 powrócił do poziomu nieco niższego niż w 1988 roku (o 0,8%). W badanych województwach udział pracujących w sektorze I, kształtujący się na bardzo wysokim poziomie przekraczającym w trzech słabiej uprzemysłowionych wschodnich województwach prawie lub

¹² W kwestii tej por. A. Rajkiewicz, *Zatrudnienie w Polsce Ludowej w latach 1950–1970. Dynamika i struktura*, KiW, Warszawa 1965, s. 157 i 172 i n.

¹³ Zob. M. Kabaj, *Elementy pełnego i racjonalnego zatrudnienia w gospodarce socjalistycznej*, KiW Warszawa 1972, s. 136 i n., Kaźmierczak, *op. cit.*, s. 10 i n.; Meller, *op. cit.*, s. 371; Szumlicz, *op. cit.*, s. 29 i n. 80 i n.

Tab. 7. Zmiany w strukturze pracujących w województwach makroregionu śródkowowschodniego w latach 1988–1993 według sektorów
 ekonomicznych (w procentach)
 Changes in the employment structure in the districts of the central-eastern macro-region in the years 1988–1993 according to the economic
 sectors (in percent)

Obszar	Sektor I					Sektor II					Sektor III				
	1988	1990	1991	1992	1993	1988	1990	1991	1992	1993	1988	1990	1991	1992	1993
Polska	27,8	30,1	30,1	29,5	27,0	36,1	33,3	32,1	32,2	30,2	36,1	36,6	37,8	38,3	42,8
Województwa															
bialskopolaskie	52,7	54,9	56,6	53,9	53,0	16,9	15,0	13,7	15,6	14,0	30,4	30,1	29,7	30,5	33,0
chełmskie	46,6	49,5	50,9	48,9	50,1	22,4	19,8	18,5	19,6	16,7	31,0	30,7	30,6	31,5	33,2
lubelskie	34,8	37,2	37,4	37,3	37,4	29,7	27,2	25,0	25,2	23,0	35,5	35,6	37,6	37,5	39,6
zamojskie	58,9	61,3	62,2	62,4	58,7	16,2	13,0	11,9	12,8	11,6	24,9	25,7	25,9	24,8	29,7

Źródło: Roczniki Statystyczne Województw, GUS; 1990, s. 144; 1991, s. 155; 1992, s. 168; 1993, s. 142; 1994, s. 152.

ponad dwukrotnie średni wskaźnik krajowy, utrzymywał się w 1993 roku na zbliżonym poziomie do roku 1988 (województwo białkopodlaskie, zamojskie) lub wzrósł od 2,6% (województwo lubelskie) do 3,5% (województwo chełmskie).¹⁴ Stabilność lub niewielki wzrost udziału pracujących w tradycyjnym sektorze rolniczym wynikał w tym okresie głównie z presji narastającego bezrobocia, które utrudniało, a nawet uniemożliwiało, przepływ pracujących z rolnictwa do innych działów gospodarki narodowej. Wśród bezrobotnych dominowały bowiem osoby o niskim poziomie wykształcenia, co było istotną przeszkodą w ich aktywizacji w zajęciach pozarolniczych.

Zmniejszenie udziału pracujących w sektorze II oraz stabilizacja lub niewielki wzrost w sektorze I oznaczała relatywne zwiększenie udziału pracujących w sektorze III. Przeciętnie w kraju udział pracujących w sektorze III wzrósł w latach 1988–1993 o 6,7%, w badanych województwach od 2,6% w białkopodlaskim do 4,8% w zamojskim. Przepływ części pracujących do sektora III był naturalną konsekwencją procesu przekształceń ustrojowych. Wymuszone przejściową dekonjunkcją gospodarczą oraz proefektywnościowymi mechanizmami rynku redukcje miejsc pracy w dziale II siłą rzeczy skłaniały bezrobotnych do poszukiwania pracy w szeroko pojętych usługach.

Interesujące jest to, że taki kierunek zmian strukturalnych przewidywała opracowana w drugiej połowie lat 70. strategia rozwoju gospodarczego makroregionu środkowowschodniego. Przewidywała ona, że głównym czynnikiem rozwoju tego obszaru będzie w przyszłości nie przemysł, często luźno powiązany z miejscową bazą surowcową i rynkiem zbytu oraz uciążliwy dla środowiska naturalnego, lecz nowoczesne rolnictwo, turystyka oraz to wszystko co składa się na pojęcie gospodarki żywnościowej.¹⁵

W nowych warunkach ustrojowych realizacja tych słuszych założeń programowych może okazać się łatwiejsza niż w przeszłości, gdyż mechanizmy rynkowe z istoty swej wymuszają proefektywnościowe zmiany strukturalne w gospodarce. Z drugiej strony – przynajmniej w okresie przejściowym – ujawniają się liczne bariery, które ten proces mogą utrudniać. Jedne z nich ma-

¹⁴ W przeszłości badania takie w regionie lubelskim prowadził M. Waleszko, *Dynamika i struktura zatrudnienia w gospodarce regionu lubelskiego*, Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio H, vol. II, 1968 s. 173; id.: *Zmiany w strukturze społeczno-gospodarczej regionu lubelskiego (1950–1970)*, Rocznik Lubelski, t. XII, Lublin 1969, s. 66 i n.

¹⁵ Zob. M. Piotrowski, *Główne kierunki rozwoju kompleksu gospodarki żywnościowej* [w:] *Makroregion ...*, s. 51 i n.; A. Woś, *Zarys koncepcji rozwoju regionu w oparciu o kompleks gospodarki żywnościowej* [w:] *Problemy aktywizacji regionów słabo rozwiniętych*, Wyd. UMCS, Lublin 1973, s. 7 i n.

ją swoje źródło w przeszłości, w wadach poprzedniego systemu gospodarczego, drugie w obecnej rzeczywistości gospodarczej, zwłaszcza w trudnościach okresu transformacji ustrojowej, ale także w braku klarownych założeń nowej polityki regionalnej. Na uwagę zasługują zwłaszcza następujące problemy.

1. Makroregion śródkowowschodni jest obszarem zaniedbanym gospodarczo. Dotyczy to zwłaszcza trzech wschodnich województw: białkopodlaskiego, chełmskiego i zamojskiego. Dowodzą tego przytoczone w pracy wskaźniki wskazujące jednoznacznie na daleką ich pozycję w gospodarce kraju, a także struktura pracujących według sektorów ekonomicznych. Wysoki odsetek pracujących w dziale I, kształtujący się na poziomie ponad 50%, niski odsetek pracujących w dziale II (11,6–16,7%) oraz dość niski odsetek pracujących w usługach (około 30%) kwalifikuje wschodnie województwa do typu obszarów rolno-usługowych, a w przypadku woj. lubelskiego, które ma nieco odmienne proporcje niż pozostałe, do obszarów usługowo-rolnych.¹⁶

2. W zasadzie cały obszar makroregionu nie przeszedł przez fazę uprzemysłowienia. Co prawda w mniejszym stopniu, ale dotyczy to także województwa lubelskiego, którego znaczna część przemysłu nie była dostosowana do lokalnych zasobów, możliwości i potrzeb. Nie ułatwia to dalszego rozwoju gospodarczego obszaru makroregionu, którego przemysł przechodzi trudną próbę restrukturyzacji i przystosowania się do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej. Jednocześnie doświadczenia krajów wysoko rozwiniętych wskazują, że najbardziej dynamiczne przeobrażenia gospodarcze dokonywały się w nich pod wpływem procesów uprzemysłowienia i urbanizacji.¹⁷

3. Struktura pracujących w makroregionie, zwłaszcza w województwach lubelskim i chełmskim, charakteryzuje się dużym udziałem przemysłu ciężkiego oraz gałęzi nie rokujących perspektyw rozwojowych. Urynkowienie gospodarki implikuje transfer siły roboczej do przemysłu lekkiego, mającego perspektywy rozwojowe, oraz do sfery usług. Trudności adaptacyjne oraz niedostateczny rozwój tego typu branż przemysłowych musi generować bezrobocie, bowiem udział rolnictwa w absorpcji siły roboczej maleje, a możliwości kompensacyjne kreowania nowych miejsc pracy w sektorze usługowym są obecnie także ograniczone.

4. Rozwój nowoczesnego rolnictwa na obszarze makroregionu jest postulatem w pełni uzasadnionym, nie mającym jednakże odpowiedniego wsparcia w realiach gospodarczych w postaci zaplecza finansowego, materialnego, ludz-

¹⁶ Por. też Szumlicz, *op. cit.*, s. 98 i n.

¹⁷ *Ibid.*, s. 112.

kiego i organizacyjnego. Dotąd rolnictwo makroregionu należy do dziedzin najbardziej zaniedbanych. Charakteryzuje go duże rozdrobnienie obszarowe, zacofanie techniczne, niska wydajność, zaawansowany proces starzenia się ludności wiejskiej. W okresie transformacji ustrojowej przeżywa ono nie mniejsze trudności niż pozostałe działy gospodarki narodowej wskutek wymienionych zaniedbań, wysokiego poziomu zadłużenia i niskiej opłacalności produkcji rolnej.

5. Część makroregionu ma walory turystyczne. Rozwój turystyki napotyka jednakże na barierę w postaci niedostatecznego rozwoju bazy materialnej i infrastruktury. Jak wykazano opóźnienia w rozwoju społeczno-gospodarczym makroregionu są znaczne, dotyczą nie tylko gospodarki, ale także infrastruktury technicznej i społecznej.

Trwający od kilku lat proces przekształceń własnościowych w gospodarce polskiej spowodował przemieszczenie siły roboczej z sektora publicznego do prywatnego. Zjawisko to wykazywało największą dynamikę w pierwszych latach transformacji ustrojowej. Najszybciej proces prywatyzacji przebiegał w handlu, transporcie, budownictwie, wolniej w przemyśle. W latach 1989–1993 przeciętnie w kraju nastąpił wzrost liczby pracujących w sektorze prywatnym aż o 48,8% (tab. 8). W województwach makroregionu proces ten przebiegał wolniej. W województwie białskopodlaskim wskaźnik ten przybrał wartość 7,5%, w chełmskim 19,1%, w lubelskim 35,3%, w zamojskim 5,6%. W miarę prywatyzacji zwiększał się udział pracujących w sektorze prywatnym a zmniejszał w publicznym. Znamienne jest to, że we wszystkich województwach makroregionu udział pracujących w sektorze prywatnym przewyższał w 1993 r. średni wskaźnik krajowy od 3,2% (województwo lubelskie) do 16,7% (województwo zamojskie). Wysoki udział pracujących w sektorze prywatnym w trzech wschodnich województwach makroregionu, a zarazem niższe tempo prywatyzacji sektora publicznego, należy tłumaczyć dominacją na tym obszarze małych prywatnych gospodarstw rolnych.

W latach 1991–1993 na obszarze makroregionu zwiększyła się także pokaźnie liczba małych zakładów gospodarczych o charakterze pozarolniczym prowadzonych przez osoby fizyczne. W województwach lubelskim i zamojskim w tempie przewyższającym średni wskaźnik krajowy, w województwach białskopodlaskim i chełmskim w tempie nieco wolniejszym niż średnio w kraju. Stosunkowo niewielki wzrost liczby osób pracujących w tych zakładach wskazuje, że są to podmioty gospodarcze bardzo małe zatrudniające przeciętnie od 1,31 osoby (województwo chełmskie) do 1,60 (województwo białskopodlaskie) nie rokujące szybkiego wzrostu nowych miejsc pracy.

W zakończeniu należy podkreślić, że uzyskane w pracy wyniki badawcze nie są w pełni miarodajne dla oceny całokształtu zmian, jakie dokonały się

Tab. 8. Zmiany w strukturze pracujących w województwach makroregionu środkowowschodniego w latach 1989–1993 według sektorów własnościowych (w procentach)
Changes in the employment structure in the district of the central-eastern macro-region in the years 1988–1993 according to the ownership sectors (in percent)

Obszar	Lata	Pracujący ogółem	W tym w sektorze		Wskaźnik wzrostu 1989=100		Liczba zakładów prowadzonych przez osoby fizyczne 1990 = 100	Liczba osób pracujących w tych zakładach 1990 = 100		Liczba osób na 1 zakład
			publicznym	prywatnym	sektor publiczny	sektor prywatny				
Polska	1989	100,0	66,7	33,3	100,0	100,0	x	x	x	x
	1990	100,0	50,0	50,0	70,4	140,7	100,0	100,0	100,0	1,68
	1991	100,0	44,5	55,5	60,2	150,6	125,0	135,3	135,3	1,82
	1992	100,0	42,6	57,4	56,4	151,5	143,6	155,3	155,3	1,82
	1993	100,0	41,1	58,9	51,8	148,8	157,1	147,7	147,7	1,58
woj. bialsko- podlaskie	1989	100,0	46,9	53,1	100,0	100,0	x	x	x	x
	1990	100,0	31,5	68,5	63,7	122,3	100,0	100,0	100,0	1,43
	1991	100,0	28,3	71,7	54,7	122,2	108,9	127,1	127,1	1,67
	1992	100,0	24,6	75,4	48,9	132,7	133,0	156,4	156,4	1,69
	1993	100,0	28,6	71,4	48,8	107,5	146,2	162,4	162,4	1,60
woj. chełmskie	1989	100,0	53,6	46,4	100,0	100,0	x	x	x	x
	1990	100,0	40,5	59,5	70,8	119,9	100,0	100,0	100,0	1,34
	1991	100,0	35,5	64,5	59,2	124,4	126,8	134,3	134,3	1,42
	1992	100,0	32,1	67,9	54,3	132,6	162,1	161,4	161,4	1,44
	1993	100,0	33,8	66,2	52,6	119,1	150,5	158,3	158,3	1,31
woj. lubelskie	1989	100,0	60,3	39,7	100,0	100,0	x	x	x	x
	1990	100,0	44,9	55,1	70,3	131,3	100,0	100,0	100,0	1,57

Obszar	Lata	Pracujący ogółem	W tym w sektorze		Wskaźnik wzrostu 1989 = 100		Liczba zakładów prowadzonych przez osoby fizyczne 1990 = 100	Liczba osób pracujących w tych zakładach 1990 = 100	Liczba osób na 1 zakład
			publicznym	prywatnym	sektor publiczny	sektor prywatny			
woj. lubelskie	1991	100,0	40,7	59,3	62,4	138,1	140,9	152,4	1,70
	1992	100,0	39,1	60,9	59,3	140,3	154,6	167,5	1,70
	1993	100,0	37,9	62,1	54,3	135,3	162,7	153,7	1,49
woj. zamojskie	1989	100,0	41,7	58,3	100,0	100,0	x	x	x
	1990	100,0	29,0	71,0	65,7	115,2	100,0	100,0	1,31
	1991	100,0	26,3	73,7	57,8	116,3	137,7	151,9	1,45
	1992	100,0	23,7	76,3	51,2	118,3	161,7	179,4	1,46
	1993	100,0	24,4	75,6	47,6	105,6	187,1	209,3	1,47

Źródło: *Roczniki Statystyczne Województw*, GUS; 1990, s. 150 i n.; 1991, s. LVII i n.; 1992, s. LI i n.; 1993, s. XXXIV i n.; 1994, s. XXXIV i n.

w strukturze pracujących w kraju i badanym makroregionie w latach 1988–1993, a zwłaszcza ich złożonych uwarunkowań. Rzucają jednak pewne światło na te procesy i pozwalają lepiej zrozumieć mechanizm i kierunek zachodzących w gospodarce przeobrażeń ustrojowych.

SUMMARY

By means of a statistical method, the author of the paper undertakes an attempt to find some of the consequences of the political transformations in Poland, which are reflected in the changes in the number of structure of the working people. The basis for a comparative analysis were the statistical data published in the annals of the Chief Central Statistical Office and concerning the districts included in the central-eastern macro-region and the national economy. The analysis considered the most important criteria of the division which help in studying the structural changes in the employment, namely the basic sectors of the national economy, the sphere of material production and outside the material production, economic sectors and ownership sectors. The results point to a certain analogy in the course of the studied processes and at fairly significant differences following from the level of socio-economic development and the examined areas. These results do not show all the conditions of those processes, but they help to better understand the mechanism and direction of the political changes taking place in the economy.